

7. Türk Edebiyatında Sevgi ve Saygının Ölçüsü

-
- ❑ Değer, genel olarak, bir varlığa (canlı-cansız) ya da bir eyleme ruhi, ahlaki, estetik ya da toplumsal açıdan tanınan önem veya üstünlük derecesidir. “Bireyler toplumsal kurallar, gelenekler ve görenekler yoluyla iyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan ayırmayı ve kendi ahlâk ilkeleri doğrultusunda bir ölçü edinmeyi öğrenirler. Edinilen bu ölçü, değer adı verilen kanaatler ve inançlar bütünüünü oluşturur.”
 - ❑ Değer, bir sosyal grubun veya toplumun kendi varlık, birlik, işleyiş ve devamını sağlamak ve sürdürmek için üyelerinin çoğunluğu tarafından doğru ve gerekli oldukları kabul edilen; onların ortak duygu, düşünce, amaç ve menfaatini yansıtan genelleştirilmiş temel ahlaki ilke veya inançlar bütünüdür.

-
- ⊠ Her milletin elbette kendine ait değerleri ve bu bağlamda milli kùltürù bulunur. Dünyanın en eski milletlerinden birisi olan Türkler, birbirinden uzak coğrafyalarda yaşıyor olsalar bile özde kendilerini birleştiren, kaynaştıran pek çok ortak değere sahiptir.
 - ⊠ Bugün çok genel bir ifadeyle, kuzeyde Kuzey Buz Denizi, güneyde Basra Körfezi, doğuda Pasifik Okyanusu, batıda da Baltık Denizi'ne kadar uzanan geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Türklerde, sevgi, saygı, hürmet, bağlılık gibi duygular geleneksel değer, köken olarak İslamiyet öncesi Türklere kadar gitmektedir. Gerek yazılı eserlerde, gerekse sözlü edebiyatta söz konusu değerle karşılaşılmaktadır.

- ❑ İlk Türkler anaerkil mi yoksa ataerkil miydi? sorusu, “Türklerde ana – baba değeri, sevgisi, saygısı” temel sorusu etrafında aslında en temel noktasını oluşturur. Sadece Türklerde değil diğer ilk toplumların sosyo-kültürel yapısına da göz atıldığında, Güney Amerika, Sibiryalı halkları örneğinde olduğu gibi, ilk ritüellerin erkeklerce değil, kadınlarca çeşitli maskeler kullanılarak yapıldığı, ruhların yönlendirildiği vurgulanır.
- ❑ Kadın tanrıçalar da eski dünyada en etkili tapınma kültü olmuştur. Hatta bazı mitlerde, örneğin Şili halkı mitlerinde, kadın hükümlürlüğüne başkaldıran erkekler, tüm kadınları öldürür. Dünyanın çeşitli bölgelerinde olduğu gibi Türklerde de kadın şamanlığın avcılık döneminde tam oturmadığı, toplayıcılığın ekonomik düzeni belirlediği zamanlarda, ocağı, ateş koruyanın kadın olduğu ve bu kadınların kozmik bilgi kaynağını da ellerinde tuttuğuna inanılır. Kadının evde -ailede etkin oluşu da zaman içinde kamusal alana taşınır. Buradan hareketle, kadın şaman, Mitolojik Ana kompleksine bağlı olup başlangıçla simgelenmiştir, bu durumda şamanlığın kökeninin anaerkil olduğu düşünülür

- ❑ Buna göre, eski Türklerde değişim – dönüşüm sürecinde, anaerkil toplumda birinci konumda olan Umay, Gök Tanrı karşısında ikincil duruma düşer. Anaerkil toplumun güç kaynağı ateştir. Zamanla, demir vb. madenlerinin işlenmesi ile ataerkil toplum yapısı güç kazanır, demirci kültü ortaya çıkar.
- ❑ Örneğin Ergenekon destanı, demirci sihirli güçlerini erkeğe aktaran ataerkil toplum yapısının güçlenmesine yardımcı olur. Böylece eskiden kadınlarla yapılan Kam'lık, artık ataerkil toplum yapısında erkeklerce yapılır olur.
- ❑ Örneğin Albastı inancı, kadın Kam'larla özdeştilererek özellikle orman içi köylerde, sonradan güç aktarımı yaşanan erkek Kam'larla kadın Kam'lar arasındaki çekişme ve güç savaşının bir yansıması olabilir. Nitekim inançta, Albastı, demirci ve ocakçılardan korkar, bu sebeple lohusa başında bir erkek bekler. Anadolu'da bugün yaşatılan bazı lohusa vb. inançlar, değişimi ve dönüşümün işaretlerine örnek olabilir.

-
- ❑ Bozkır kültürünün hâkim olduğu yerleşik hayat öncesi Türklerde daha çok beşeri değerler ön plandadır. Eski Türklerde kullanılan kanğ (baba) ve ög (anne) kelimelerinin 9. yüzyıldan itibaren ata ve ana olarak değiştiği bilinmektedir.
 - ❑ Türk aile sisteminin esasları, eski Türk siyasi, sosyal, hemen bütün kuruluşlarına ve bireylerinin davranışlarına yansımıştır. Bireysel hukuktan, özgürlük anlayışına, insanları himayeye yönelik sosyal davranışlara, adalet, dini hoşgörü anlayışına ve dahası devletin “baba” şeklinde adlandırılışına kadar Türk ailesinin “ana, baba, evlat ilişkilerinde temellenen” prensipleri görmek mümkündür. Bu aile yapısı da beraberinde sevgi, saygı gibi evrensel değerlerin yerleşmesinde önemli bir güç olmuştur.

❑ Ziya Gökalp'in bildirdiğine göre, Eski Türklerin bütün toplantılarında, ana soyuyla baba soyu birlikte bulunmuşlar, birbirine eşit olmuşlardır. Diğer taraftan, çeşitli araştırmalarda Türk aile sisteminin baba egemenliğine dayandığı da bildirilmektedir. Her iki durumda da, İslamiyet öncesi Atalar Kültü inancında, ataya, ecdada dolayısıyla kutsala saygı, koşulsuz bağlılık hâkimdir.

❑ Atalara saygı, "baba hukuku" nun inanç sahasındaki bir yansımasıdır. Eski Türklerde ölümler, silahları, kıymetli eşyaları, bazen tam teçhizatlı atları, kadınlar ise, mücevherleri ile gömülüyordu. Böylece ölümlerin, öbür dünyada da bu dünyadaki yaşamlarını devam ettirecekleri düşünülüyordu. Ayrıca, Atalar Kültü'nde, ata/baba ölümlünden sonra da (ki ruhun ölümsüzlüğüne inanılır) aileyi koruduğuna dair etkili bir inanç hâkimdir.

-
- ❑ Günümüz Türklerinin çekirdek aile modelinde yer alan ahlaki öğretide olduğu gibi, eski Türklerde de çocuklar, ana ve babaya itaat etmeli, saygıda kusur etmemelidir. Bu durumun Halk Edebiyatı eserlerinde birçok örneği vardır.
 - ❑ Örneğin, İslamiyet'ten önceki dönemlere ait olduğu bilinen Oğuz Kağan Destanı'nda, Oğuz Kağan'ın oğulları model aldıkları babalarının her istediğini koşulsuz yerine getirirler.
 - ❑ Reşîdüddîn'in Câmi-üt Tevârih adlı eserinde yer verdiği İslamiyet'in izlerini taşıyan Oğuz destanında ise, Oğuz'un çocukları kendilerine itaatlerini bildirmeye gelen Rum'un büyüklerine: "Biz babamızın sözüne aykırı iş yapmayız." derler.

- ⊠ Henüz Türklerin bilinen ilk yazılı belgeleri olma vasfını koruyan Orhun Abideleri'nde de ana ve baba değeri, saygı ve sevgi vurgulanmıştır. Bilge Kağan kitabesinde,
- ⊠ “Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye, babam İltiriş Kagani, annem İlbilge Hatunu göğün tepesinden tutup yukarı kaldırmış” ifadelerinin yanı sıra, Kül Tigin kitabesinde “Umay gibi annem hatunun devletine küçük kardeşim Kül Tigin er aldı” cümleleri söz konusu değere birer yazılı örnektir.
- ⊠ Öncelikle bir milletin bekası, anne ve babaya bağlanmış, bunun yanı sıra anne eski Türklerin çok önem verdiği koruyucu dişi ruhuyla (Umay) özdeş kılınmıştır. Buradan hareketle, Gök – Türklerde Hakan, Gök – Tanrısı ile; Hatun ise Umay ile bir tutulduğu bilgisi aktarılabilir. Moğolların Gizli Tarihi adlı eserde, “Bozkır Savaşları” bölümünde, Temuçin'in “Anamız bir kanımız bir” ifadeleri anadan taşınan ‘kan’ın yüksek değerini vurgulamakta, ananın itibarını ortaya koymaktadır.

- ❑ Türklerde 'ana baba değeri, sevgi, saygı' ve bunun gelenek olarak, çağlar ötesinden taşınmasında en önemli etmen 'din'dir. Yukarıda değinilen Atalar Kültü inancı, İslamiyet ile tanışan Türklerde kolay kolay silinmez. Fuad Köprülü'ye göre, Eski Türklerde yaygın olan Baksı-Kam, İslamiyet'ten sonraki dönemde İslamî şekil altında (Ata, Bab, Baba lakaplı) Türkmen Baba/dervişlerince yaşatılmaya devam etmiştir.
- ❑ Dîvânu Lügâti't Türk, ilk İslami eserlerden olup gerek içeriği gerekse hacmi ile ansiklopedik bir eserdir. Türk toplumunun gelenekleri, hukuku, sağlığı, kent yaşamı, ticari hayatı, estetik anlayışı, inanç dünyası, eğlencesi, giyim kuşamı, mutfağı, dili, ulaşımı, tarihi, ülkesi, yönetimi ve diğer toplumlarla olan ilişkileri gibi pek çok konuda bilgiye eserde ulaşmak mümkündür.
- ❑ Dîvânu Lügâti't Türk'te ata-oğul ilişkisi üzerine şu atasözlerine rast gelinmiştir: "Tay yetişirse at dinlenir, oğul yetişirse babası dinlenir." "Ata oğlı ataç togar; Çocuk babasına çeker". Ayrıca, bahsi geçen eserde, Türklerin büyüklerine "siz" diye hitap ettikleri; kendilerinden yaşça küçük olanlara da "sen" diye hitap ettikleri "saygı" kavramı çerçevesinde bildirilir. Bu şekilde hitap etme, bir değer olarak ilkin ailede ana – baba tarafından çocuklara kazandırılmakta idi.

- ❑ Türklerin ortak kültürünü ve bunun yanında değerlerini en iyi şekilde yansıtan eserlerden birisi olan Dede Korkut Hikâyeleri'nde 'ana – baba – evlat' üçlüsü adeta tüm hikâyelerin çekirdeğinde yer almaktadır.
- ❑ Hikâyelerin girişinde Dede Korkut, "Oğul dahı neylesün baba ölüp mal kalmasa. Baba malından ne faide başta devlet olmasa"; "Ata adını yorıtmayan hoyrad ogul ata bilinden ininçe inmese yig, ana rahmine düşünçe toğmasa yig. Ata adın yorıdanda devletlü oğul yig." cümleleriyle baba – oğul ilişkisine ve dolayısıyla baba/ata değerine önemli vurgular yapmaktadır.
- ❑ Bunun yanında, Dirse Han Oğlı Buğaç Han Boyı'nda Hz. Hızır'ın, Boğaç'ın yarasına tek çarenin "dağ çiçeği ve ana sütü" olduğunu belirtmesi ana – evlat ilişkisine bir kutsiyet sağlamaktadır.
- ❑ Ayrıca Kazan Big Oğlı Uruz Bigün Tutsak Olduğu Boy'unda Dede Korkut, "Ol zamanda oğul, ata sözün iki eylemez - idi, iki eylese ol oğlanı kabul eylemezler - idi." diyerek oğulun babasına olan saygısını dile getirmiştir.

❑ Dede Korkut, henüz daha hikâyelerin başında “Kız anadan görmeyinçe öğüt almaz, Oğul atadan görmeyinçe sufra çekmez.” atasözüyle ana ve babanın evlatları üzerindeki etkilerini vurgulamaktadır.

❑ Böylece, hikâyelerde geçen bu türden söyleyişlerde, evladın Türk töresine bağlılığın ötesinde bir amacının olmadığını gösterilmektedir. Ana – baba değeri konusunda örneklerin daha da çoğaltılabileceği hikâyelerde, evlatlar özellikle oğullar, ana ve babanın rızası olmamasına rağmen evlerinden ayrılırken ebeveynlerinin ellerini öpüp helallik almadan yola çıkmazlar.

- ❑ Dede Korkut hikâyelerinde olduğu gibi Türk destanlarında da, baba ve oğul bazen çatışmalarına rağmen genellikle oğulun babaya itaati, derin bağlılığı gibi hissiyatlar, babayı zor durumdan kurtarma isteği ve çabası yahut öldürülen babanın, ananın intikamını alma gibi eylemler dikkati çeker.
- ❑ Örneğin, Alpamiş destanında, Kultay, Ultantaz'a "...Her ülkede senin gibi beyler çok olur, babasına vuran çocuk evlatlıktan reddedilir." nasihatini vererek babanın Türk halk hukukundaki yerini, değerini vurgular.
- ❑ Diğer taraftan bir konunun da burada vurgulanması elzemdir: Babalık yahut atalık hakkı Türklerde sonsuz değildir. Örneğin, Mete ve Oğuz Kağan, töreye karşı geldikleri için babalarını öldürmüşlerdir. Bu manada, eski Türklerde babaya ve oğula düşen ayrı ayrı görevler vardır.
- ❑ Türk destanlarında, meşru bir zeminde kurulmuş olan ailelerde töre esastır, buna göre babanın, annenin ve çocukların konumları belirlenmiş olup aile üyeleri arasındaki ilişkilerde sevgi ve saygı ön plandadır. Ana değeri ise, Karakırgızların Manas destanlarında "evin talih ve namusunun muhafızı" sıfatı yüklenerek belirtilir.

-
- ⊠ Atasözlerimizde saygı ve sevgi esası şöyle belirlenir:
 - ⊠ Öpülecek el ısırılmaz.
 - ⊠ Eli boşa ağa uyur derler; eli doluya ağa buyur derler.
 - ⊠ Ağır basar yağni kalkar.
 - ⊠ Ağır otur ki bey (ağa, molla) desinler.
 - ⊠ İki gönül bir olunca samanlık seyran olur.
 - ⊠ Kalp kalbe karşıdır.

☒ Kaynakça

- ☒ Tuna, S. Turhan (2018). «Türklerde Milli Değerlerden Birisi: Ana-Baba Sevgisi». Uluslararası Folklor Akademisi Dergisi. s. 137-148.

8. TÜRK EDEBİYATINDA KADIN VE AİLE

- ⊠ Kadının toplumsal konumu sosyal, siyasal, dini ve kültürel etkilerle birlikte sürekli değişime uğrar. Türk toplumunun geçirmiş olduğu göçebe, İslami ve Batılı yaşam tarzlarıyla birlikte kadının toplum içerisindeki yeri de değişir. Bu değişimler, toplumsal yapının aynası olan edebi eserlerde de kendisine yer edinir. İslamiyet'ten önce kadın, erkekle birlikte kılıç kuşanır, ata biner, Hakan'ın olmadığı yerlerde Hakan'ın karısı olarak söz sahibi olurdu. Bunun en güzel örneğini Dede Korkut Hikâyelerinde görmekteyiz: Banu Çiçek, Bamsı Beyrek ile yarışır, ok atar, at koşturur ve güreş tutar.
- ⊠ Törenlerde kadınlar en itibarlı yer olan sağ tarafta oturur. Mitoloji de kadına çok değer verir. Örneğin Yaradılış mitinde Ülgen'e evreni yaratma esinini veren kadındır. Ya da Umay adlı kadın tanrı vardır. Göktürk Yazıtlarında Bilge Kağan, anasından "Umay gibi anam hatun" diye bahseder. Divanü Lûgati't-Türk'te yer alan "Umay'a tapınsa oğul bulur." sözü kadının vasfını işaret eder. Evin koruyucusu olan kadınların iki yakını olarak atı ve eşi anlatılır. "Kadın sözüne kulak asmadığı gün kahramanın ölümüdür." denilerek kadın sözünün önemine işaret edilir.
- ⊠ Bu dönemde kadında aranan meziyetler annelik, kahramanlık, sadakat ve misafirperverliktir. Erkeğin kutsal bir sevgiyle bağlandığı üç yoldaşı vardır: Atı, kılıcı ve kadın. Ayrıca kadın bir haz ve aşk konusu değildir. Kendisi de erkeğe karşı bir âşık tavrı takınmaz. Kadın veya erkeğin aşkı hayatî bir mesele hâline getirdiği görülmez. Büyük ve romantik aşklar yerine samimi karı koca sevgileri görülür. Bunun nedeni de din ve sosyal baskının olmadığı ve sürekli bir hareket hâlinin hâkim olduğu göçebe yaşam tarzıdır.

- ❑ Eski Türklerde kadının toplumsal rolü ve değeri, İslamiyet'in kabulüyle yaşanan medeniyet ve kültür değişimi ile tesir ve nüfuzuna maruz kaldıkları ataerkil aile hayatı ve çeşitli ülkelere yapılan fetihler sebebiyle yabancı milletlerle ilişkiler, kadının toplumdaki yeri ve önemini büsbütün değiştirmiştir. Osmanlı devleti büyük bir imparatorluk hâlini alıncaya kadar kadın, erkek nazarında değerli ve saygın bir konuma sahipken giderek doğal ve müşterek hayattan soyutlanmıştır.
- ❑ İslam dini, kadın ve erkeğe insan olarak aynı değeri verdiği hâlde, bazı müçtehit ve fakihlerin İslami nasları (delil niteliğindeki ayet) farklı tefsirleri ve bu tefsirlerin yanlış uygulanmaları sonucunda Müslüman kadının toplumdaki değeri sarsılmıştır.
- ❑ Öte yandan Arap ve Fars kültür dairesinden gelen Arap, Fars ve Hint gelenekleri de kadına bakıştaki olumsuz gelişmeleri etkileyen en önemli nedenlerdendir. Örneğin Zerdüştiliğe göre kadın her türlü pisliğin, kötülüğün ve fenalığın sembolüdür. Zerdüşt dininde kötülüğü simgeleyen tanrıların hepsi kadındır. Yine "geleneksel Hint anlayışında evlilik erkeklere fizikî ihtiyaçlarını gidermek için tavsiye edilir. Aşkın ve kadınla paylaşılacak düşünce ve duyguların erkeğin kişiliğine olumsuz etki yapacağı görüşü yaygındır. Arap-Fars anlayışı da kadını erkeğin denetlemesi gereken tehlikeli bir varlık olarak kabul eder."

- ❑ Bu gibi etkenlerden dolayı divan edebiyatında özellikle XV. ve XVI. yüzyıldan sonraki yüzyıllarda yazılmış edebî ürünlerde kadın sıklıkla kötü imajla yer alır. A. Sırrı Levend bu konuda “Hiçbir vesika kadının bu hakîr mevkiini edebî vesikalar kadar ifade ve tesbit edemez.” demektedir.
- ❑ Nitekim başta divanlar, mesneviler ve pend-nâmeler olmak üzere pek çok edebî eserde kadının şeytan, kaşık düşmanı, baykuş, akrep ve yılanla benzetildiği; kadın için saç uzun aklı kısa, nâkısatü'l-akl (aklı eksik), ahmak, yalancı, süs ve zevk düşkün, vefasız, güvenilmez, sadakatsiz, hain, kurnaz, aldatıcı, hilekâr, fettan vb. gibi daha pek çok olumsuz sıfatın kullanıldığı görülür.

-
- ❑ Divan şairlerinin eserlerinde kadın hakkında dile getirdikleri olumsuz bakış açılarının başında kadınların hilekâr, yalancı, güvenilmez ve inanılmaz oldukları gelir. Kadınların hilekârlıkları ve fettanlıkları ile pek çok kötülüğe ve belaya sebep oldukları, bundan en çok erkeklerin zarar gördüğü, bu nedenle erkeklerin kadınlardan kaçınmaları ve onlara uymamaları gerektiği vurgulanır.
 - ❑ Hamdî, ayrıca kadınların peygamberlere bile hile yaptığını, bu nedenle kadına inanmamak gerektiğini şöyle ifade eder:
 - ❑ Er isen avret sözine inanma ahı
 - ❑ Avret al itdi enbiyaya dahı

❑ Lâmi'î, kadınların içleri kötülükle dopdolu olduğu için dışlarına bakıp aldanmamak gerektiğini; hile, yalan, fitne ve sahtekârlığın kadınlara miras kalmış bir sanat olduğunu söyler. Şair, açıkça belirtmemekle birlikte bu mirasın kadınlara Hz. Âdem'i cennetteki yasak meyveyi yemeye ikna ederek cennetten kovulmalarına sebep olan Hz. Havva'dan kalmış olduğunu kastetmektedir:

- ❑ Zenlerün dışlarına aldanma
- ❑ İçleri dopdolu habasetdür
- ❑ Mekr ü tezvîr ü fitne vü telbîs
- ❑ Bunlara sanat ü virasetdür

☒ Sünbülzâde Vehbî, aşağıdaki beytinde kadınlardan “kınalı elliler” olarak söz eder. Kişiyi kanlı gömlek giydirecekleri yani çok büyük sıkıntılar çektirecekleri ve acılar yaşatacakları için onlardan uzak durmayı tavsiye eder:

☒ Dest-i kına-zedelerden el çek

☒ Giydürürler sana kanlı gömlek

❑ Bunun yanında olumlu örnekler de dikkati çeker:

❑ Şair Edirneli Nazmî'ye göre kadınlar için “nasihat dinlemez” diye bir söz vardır ancak, vefalı ve dindar kadının çok şükür ki vefası vardır:

❑ Pend eyitmez kim demişler sâbıka

❑ Şükr vefâdâr dindar u zen-i vefâ

❑ XV. Yüzyılın kadın şairlerinden Mihrî Hatun, kadınla ilgili bazı katı kuralları yıkmak için mücadele etmiş ve bizlere de o devir kadını ve toplumu hakkındaki ön yargılarımızı tekrar gözden geçirmemizi tavsiye etmiştir. Mihrî Hatun, “İşinin ehli bir kadın, bin tane beceriksiz erkekten yeğdir. Zihni aydınlık bir kadın, bin tane idraksiz, düşüncesiz erkekten iyidir.” anlamındaki beyitleriyle kadınları küçümseyen erkeklere adeta meydan okumuştur:

- ❑ Bir müennes yegdurur kim ehl ola
- ❑ Bin müzekkerden ki ol nâ-ehl ola
- ❑ Bir müennes yeg ki zihnî pâk ola
- ❑ Bin müzekkerden ki bî-idrâk ola

❑ Kadın evin direği olduğu için boşanma durumunda en çok mağdur olan kocalar ve çocuklardır. Eşlerin boşanmaları ya da ayrılmaları durumunda erkek yalnız; çocuklar ise ziyan olur:

❑ İftirâk eyler ise birbirisinden ammâ

❑ Hem peder ferd kalur zâyi olur hem ferzend (Nabi)

⊠ Halk şairleri kadına daha çok sevgili imajıyla bakmıştır. Ağırlıklı olarak onlar için kadın, her türlü övgüye değer. Özellikle güzelliklerde onun nitelikleri içtenlikle dile getirilir. Başlı başına bir tür olarak güzelliklerde kadın vurgusu dikkati çeker. Örneğin Erzurumlu Emrah'ın:

⊠ *Bir nazenin bana gel gel eyledi
Varmasam incinir, varsam incinir.
Nazik miyanından, ince belinden
Sarmasam incinir, sarsam incinir.*

⊠ *Kaşına çekilmiş kudret kalemi
Görmemiş dünyada derdü elemi
Her sabah her sabah verir selâmı
Almasam incinir, alsam incinir.*

⊠ *Yine görünüyor yârin illeri
Başımızda esen sevda yelleri
Yârin bahçesinde konca gülleri
Dermesem incinir, dersem incinir.*

⊠ *Nereden nereye sevmişim onu
Ateşi koymuyor yakıyor beni
Aşık Emrah sever böyle bir canı
Sevmesem incinir, sevsem incinir.*

❑ Halk şairleri özellikle kadın-erkek ilişkilerini atışma formunda sunarlar. Kadın ve erkeğin üstün olma mücadelesi zaman zaman mizahi unsurlarla birleşerek karşımıza çıkar:

❑ «Kız der ki:

❑ Ben bir gözü karayım,

❑ Yiğidin başına gelen belayım

❑ Tunçtan yapılmış da koca sarayım

❑ Sarraf ister kıymatımı bilmeye.»

- ❑ Tanzimat dönemi, edebiyatta kadının konumsal olarak arada kaldığı bir formu ihtiva eder. Batılılaşma ile beraber toplumda düşkün kadın figürü ağırlıklı olarak işlenmeye başlar. Sorun, edebiyata ilkin 'düşkün kadın' tipiyle yansır ve onun da insan olduğu, kurtarılması gerektiği gibi ahlaki kaygılardan kaynaklanır.
- ❑ Ahmet Mithat'ın Henüz Onyeddi Yaşında adlı romanında azınlıklar arasından seçmiş bir düşkün kadın vardır. Ve onun bu durumuna sebep yoksulluktur. Sorun yine de kadının erkek tarafından kurtarılması söylemine bağlı kalmıştır. Kalyopi iyi bir gençle evlenerek kurtulur, yani bir 'eş' olmaktan başka yolu yoktur.

- ⊠ Tanzimat romanlarında, Avrupalı kadınların Osmanlı kadınlarına göre daha rahat davrandıkları görülür. Osmanlı kadınlarındaki saf lk ve masumiyet, Batılı kadınlarda pek görülmez, aksine hürriyet adı altındaki serbestlik, çoğu zaman amacının dışına çıkarak kadını yanlış yönlere çeker. Ahmet Mithat Efendi, romanlarında Osmanlı terbiyesi almış Türk kadınlarını üstün vasıflarla donatarak romanlarında işler.
- ⊠ Ahmet Mithat Efendi, sadece Osmanlı kadın tipiyle yetinmez ve diğer Doğulu kadınlardan da bahseder. Yazar, Hayret adlı romanda Hint Mihriban ile evlenmek isteyen Amerikalı Sarpson, Hintli kadınların namus ve ahlak yönünden Avrupalı rahibeleri bile geride bıraktığını söyler.

⊠ Tanzimat dönemi romanlarında kadının şahsı etrafında birçok konu ve izlek işlenir: Aşk, evlilik, esaret, cariyelik kurumu, kadın hakları, feminizm, kadının düşmesi, eğitim-öğretim vb. Bazı romanlarda bu konu ve izleklerin biri veya birkaçı öne çıkarılır. Tanzimat dönemi roman yazarları, kadını bu hususlarla işlerken, dönemin sosyal şartlarını da dikkate alırlar. Müslüman kadın kahramanlar, Tanzimat romanlarında genellikle dışa dönük değildir. Buna tezat teşkil eden gayrimüslim kadınların sosyal hayatla daha sıkı ilişkide olduğu görülür. Yabancı kadınların serbest tavırları ile onların ahlaki bozulması paralellik gösterir. Tanzimat Türk roman yazarları, Müslüman-Türk kadınlarını genel olarak yüksek değerleriyle tanıtmışlardır. Bu kadınlar, terbiyeli, tahsilli, kültürlü, görgülü, evine bağlı, namusuna düşkün, fedakâr ve sadık olarak verilmiştir. Ayrıca fiziki bakımdan da son derece güzel olarak nitelendirilmiştir.

⊠ Tanzimat romanlarında idealize edilmiş cariyelerle karşılaşırız. Dilaşûb, Canan ve Dilber bunlardan sadece birkaçıdır. Yazarlar, bu roman karakterleriyle esaretin kötülüğünü ve toplumda açtığı yaraları ifade etmek isterler. Sosyal ortamlara girmeye başlayan kadınların iş hayatında da yer aldığı görülür. Tahsil görmüş kadınlar, özel öğretmenlik, dadılık ve benzer işlerde çalışırken, okumamış olanlar da çamaşırcılık, terzilik, el işleri ve hizmetkârlık gibi işlerde çalışırlar. Bütün bu işlerde asıl olan namusuyla çalışmalarıdır. Kadın kahramanlar içerisinde gerçekten seven, sadık, saf ve masum olanların (Canan vb.) yazarlar tarafından genel anlamda mutlu edilmeye çalışıldığı görülür. Bununla beraber, ahlaki bozukluk gösteren kadınlara (Mahpeyker vb.) menfi yaklaşılır.

- ⊠ Bu dönem yazarları konuyu iki açıdan ele alırlar: 1. Alafranga kadın tipini bütün yönleriyle ortaya koyarak iğretiliğini göstermek ve eleştirmek. 2. Bu kadın tipini geleneksel ve idealist kadın tipleriyle karşılaştırarak garipliğini ve yabancılığını ortaya koymak.
- ⊠ Dönemin önemli aydınlarından olan Namık Kemâl de yenilik lehine yaptığı çalışmalarıyla toplumun bu yenilikleri benimsemesini arzu etmektedir. Ancak Namık Kemâl, «dans etmekle, şeytanla f birt etmek arasında hiçbir fark yoktur. Ve eğer sizin medeniyet zannettiğiniz şeyler karıların açık saçık sokağa çıkması ve meclislerde dans etmesi ise onlar ahlâkımıza mugayirdir. Biz istemeyiz, biz istemeyiz, bin kere istemeyiz,» diye yazarak Batı'ya yönelişin sınırlarını cinsiyetler arası ilişkilerin sınırlarıyla belirlemiştir.

⊠ Namık Kemâl gibi, diğerk aydınlar da şeklen Batılılaşmayı reddederler. Ahmet Midhat'ın Felatun Bey'i ve Recaizade Mahmut Ekrem'in Bihruz Bey'i dönemin züppe tiplerini en belirgin şekilde ortaya koyan karakterlerdir. Cumhuriyet Kuruluş Dönemi romanlarında bu züppe erkeklerin yerini züppe kadınlar alır. Bu kadınlar, Batılılaşmayı şekilden ibaret sayan köksüz kadınlardır. Bu alafranga kadınlar, ne geçmişlerini tam olarak bilirler ne de yenileşmeyi. Bunlar, herhangi bir fikre sahip olmadıkları için davranışları yüzeyseldir. Giyim kuşamın, yeme içmenin, gezip eğlenmenin merkeze alındığı bu asrileşme, sağlıklı bir düşünceden ziyade tutarsız davranış tarzlarıyla ortaya konulmuştur.

Osmanlı aile yapısındaki değişimi iki şekilde görmek mümkündür. Batı’yı kr krne taklit eden ve Batılı yaşam tarzını sadece eğlence ve giyim kuşam noktasında benimseyen aileler ile Batı’nın ilim ve fennini almayı amaçlayan benliklerini kaybetmeden Batı’yızmsemeye çalışan aileler. Bu aileler arasındaki zıtlıklar aynı zamanda toplumdaki ikiliğin yansımasıdır. Halit Ziya Uşaklıgil’in romanlarında karşımıza çıkan aileler genellikle bilinçli bir şekilde Batıya yönelirler. Nemide’de şevket Bey ve ailesi, Aşk-ı Memnu’da Adnan Bey ailesi, Mai ve Siyah’ta Ahmet Cemil’in ve Hüseyin Nazmi’nin aileleri, Kırık Hayatlar’damer Behiç ve ailesi, Nesl-i Ahir’de Süleyman Nüzhet ve ailesi, Batı’nın yzeyselliğinin peşinde olan insanlar değildir.

Bu ailelerde genel olarak Batı’nın kültürünü yaşamlarına yerleştirme esas tutulmasına karşın yüzeysel ve dejenere bir Batıcılık anlayışı görülmez. Halit Ziya Uşaklıgil’in romanlarındaki aileler genel olarak konak ya da yalı hayatı içinde yer alırlar. Evlerin dekorasyonunda Batı’dan izler görülmesi, Batı’nın takip edilmesinin bir sonucudur. Ancak bunların dışında dejenere bir yaşam süren ailelerde, Batılı yaşamın sadece eğlence kısmınınrnek alındığı görülür. Yaşamı eğlence olarak algılamak, bu bireylerin kendilerini diğer insanlardanstn görme eğilimlerinin yansımasıdır.

⊠ Mehmet Rauf'ta ise genel olarak salonlarda âşık olma ön plana çıkar. Bunda kahramanların geniş bir sosyal çevrede yaşamalarının etkisi vardır. Halit Ziya Uşaklıgil'in romanlarında anlaşarak evlilikler ise birbirleriyle aynı sosyal çevrede yaşayan bireyler arasında görülür. Ancak bu sosyal çevre, Mehmet Rauf'un romanlarındaki çay partileri ya da balolar değildir. Mehmet Rauf'un romanlarında birbirlerine âşık olan bireyler, sevdikleri kişinin evli ya da bekâr olmalarını önemsemeyecek kadar aşkı ulvi görürler. Yazarın Karanfil ve Yasemin romanında salon hayatında yaşanan aşkların aile yapısında yol açtığı çürümeler anlatılır. Mehmet Rauf'un özel yaşamında da aşkı her şeyden üstün tutması ve sık sık âşık olması, romanlarında aşk temini vazgeçilmez yapmıştır. Aşkın her şeyden üstün tutulması, evli kadın ve erkeklerin rahatlıkla eşlerini aldatmaları ve bunu aşkla arındırma çabalarının anlatılmasının arka planında, yine yanlış Batılılaşma sorunsalının yattığı görülmektedir.

⊠ Servet-i Fünûn romanında, kadın en çok üzerinde durulan unsurlardan biridir. Özellikle bireyselliğin işlendiği bu romanlarda genellikle ana kurguyu teşkil eden kişiler kadınlardır. Tanzimat'tan sonraki süreçte kadının toplumsal yapıdaki yerinin tartışılması ve kadınların bilinçlenerek kendilerini ifade edecekleri sosyal ortamlarda görünmek istemeleri "yeni kadın tipi"ni oluşturur. Bu yeni kadın tipi, yaşamın her alanında kendini görünür kılmak isteyen, düşünen, araştıran, yabancı dil bilen kültürlü bireyler olarak karşımıza çıkar. Kadınların bu değişiminde hiç şüphesiz eğitimin etkisi yadsınamaz. Özellikle gazete, dergi ve roman okuyan kadınların kendilerine yeni bir dünya kurmak istemeleri, Servet-i Fünûn romanında çevre-birey ilişkisi içinde anlatılır.

- ❑ 1923-1938 dönemi romanlarında kadın milli mücadelenin unsurlarından biri olarak karşımıza çıkar. Bu dönem romancılarından Halide Edip Adivar, kadın kimliğinin ve bizzat yaşadığı olayların etkisiyle eserlerinde kadın sorununa en kapsamlı şekilde yer veren yazardır. Halide Edip, 1909 yılında yazdığı Seviyye Talip romanında geleneksel-modern (eski-yeni) kadın sorunundan ilk kez bahseder.
- ❑ Kadının bu dönemde Batıya göre cahil olduğu, buna rağmen Doğuya mahsus his ve idrak kabiliyeti ile kadının kendini yetiştireceği vurgusu yapılır. Kadının farkındalık içerisinde olduğunu ve değerlerine sahip çıktığını belirtir.
- ❑ Adivar'ın ilk dönem romanları otobiyografik nitelikli eserlerdir. Yazar, daha sonraki dönemde yazdığı eserlerinde kadını sosyal hayat içerisinde ele alır. Halide Edip'in romanlarındaki kadın karakterlerin erkeklere göre daha fonksiyonel olması döneminin hassasiyetini aşan bir durumdur.

⊠ Bu dönemde kadın figürü sıklıkla Batıyı yanlış anlamış tipler üzerinden kurgulanır. Yakup Kadri'de bu kadın tipinin ilk örneği Kiralık Konak romanındaki Seniha'dır. Seniha, köklerinden (Dedesesi Naim Efendi'den) uzak bir hayatın hayalini kurarak Avrupalı gibi yaşamaya çalışırken bir anda düşkün bir kadına dönüşür.

⊠ 1923-1938 dönemi romancıları eserlerinde dandy kadın tipine geniş bir yer verirler. Yazarlar, bu benzetmeyle birlikte yenilik adına ortaya konulan her şeye doğru büyük bir özlemle ve şuursuzca koşan; aslında ne eskiye ne de yeniye ait ol(a)mayan kadın tiplerini anlatırlar. Batılılar gibi yaşamaya heves eden bu kadınlar, tutarsız davranışlar sergileyerek bilinçsiz bir şekilde bocalarlar.

⊠ Cumhuriyet'in kurucusuyla birlikte dönemin aydınları da yeni kadın inşası için harekete geçerler ve eserlerinde ideal kadın imgesiyle birlikte gelinmek istenen noktaya varmaya çalışırlar. Bu dönem romancıları eserlerinde olanla olması gerekeni, eski ile yeniyi bir arada vererek sentezleyici bir yol izlerler. Osmanlı'nın yıkılışına ve Cumhuriyet'in kuruluşuna şahit olan kadın, erken dönem Cumhuriyet romanında kurtarıcı olarak değil, yenileyici ve değiştirici olarak yerini alır. Ataerkil yapı içerisindeki kadının konumu konusunda, Tanzimat'tan itibaren farkındalık oluşur. Devrin süreli yayınlarında ve kadınlar için çıkarılan gazete ve dergilerde feminizm de dahil olmak üzere kadınlarla ilgili pek çok konu tartışılır. Kadınlar basın hayatında aktif olarak yer almaya başlarlar. Fatma Aliye, Emine Semiye, Nigar Hanım gibi kadın yazarlar çok etkindir. Halide Edip 1908'den itibaren basında aktiftir. Ancak Cumhuriyetle birlikte değişen ve yenileşen kadına yönelik farkındalık oluşmaya başlar. Bu farkındalık öncelikle aydınlar tarafından gerçekleştirilir. Daha sonra aydınlar aracılığıyla toplumsal farkındalığın oluşması sağlanmaya çalışılır. Toplum tarafından varlığı kabul edilmeyen kadının aslında anne olması bile farkındalığın gerçekleşmesi için önemli bir sebeptir. Çünkü anne doğurganlık imgelerinin kutsal rahmidir. Ancak planlı bir yıkımdan canını zor kurtaran ve çözülen toplum bu kutsiyetin farkında değildir.

Reşat Nuri'nin Yeşil Gece romanında daha önce bir softa olan ancak kendi uyanışıyla birlikte varoluşunu tamamlayan Şahin Efendi'nin sorgulayışı bu yeniliğin ve uyanışın ilk işaretidir. Ancak bu uyanışa ilk kibriti çakan, kadındır... Çocuk hafızın, medresede hastalanması üzerine annesi onu medreseden almak ister. Söz hakkı olmayan anne, dinlenmez ve nihayetinde çocuğun hastalığı ilerler ve medresede ölür. Cenaze alayı geçerken anne, evin camından bağırarak asıl suçlunun cehalet olduğunu, medresedeki softa hocanın ilgisizliği ve umursamazlığından dolayı çocuğunun öldüğünü dile getirir. Otoritenin erkeğin elinde olduğu toplumda kadının bu haykırışı kendi varlığının fark edilmesine neden olur:

«Kadın çok büyük kuvvet... Ben ki kadını hiç tanımamış, düşünmemiş bir adamım... Ben bile ihtiyar, alil bir ananın tesirinden kendimi kurtaramadım. Bugünkü felâketlerimizde belki onu asırlarca ihmal etmiş, ezmiş, cahil bırakmış olmamızın da bir dereceye kadar tesiri var... Küçük hâfızın anası belki tahsilce, fikirce bugünkü cenaze alayını teşkil eden üç, beş yüz erkeğin hepsinden daha aşağı bir seviyede... Fakat bizim şüpheli ilmimiz, bulanık aklımızla bir türlü anlayamadığımız hakikati o, dertli ana yüreğiyle bulup çıkardı.»

❑ Cumhuriyetle birlikte pratize alanları genişleyen modernleşme olgusu, yapılan inkılaplarla yavaş yavaş gerçekleştirilir. 1926'da Medeni Kanun'un kabulüyle birlikte kadının varoluşu resmen kabul edilir. Bu kanun ile ailede kadın-erkek eşitliği sağlanır. Evlilikte resmi nikâh zorunluluğu ve tek eşle evlilik esası getirilir. Kadınlara, istedikleri mesleğe girebilme hakkı tanınır. Mahkemelerde tanıklık yapma, miras ve boşanma konularında kadın-erkek eşit hale getirilir.

❑ Erken Cumhuriyet döneminin bu kadın algısı modernizm ve postmodernizm gibi süreçlerle farklı bir noktaya taşınır. Özellikle feminist hareketler kadına bakışı daha bireysel bir forma ulaştırır. Artık tartışma konusu olan şey kadının kimlik mücadelesi, şiddete karşı savaş, özgürlük, erkekler toplumunu eleştiri gibi meseleler ön plana çıkar.

- ⌘ Postmodern dönemde kadın ve aile meselesi daha bireysel, kendi özgürlük alanını daha değerli gören bir yaklaşım halindedir. Bu dönem sanatçılarında aile diye bir mesele yoktur. Hatta aile olmaya gerek yoktur. Herkes kendi başına özgür ve yalnızdır. Aile olmak sorumluluk getirir ve bireyi kısıtlar.
- ⌘ Son dönem metinlerinde kadın ve erkek birlikte yaşama ya da günü birlik ilişkiler içine girer. Kutsiyet arz eden değerlerin hemen hepsi alaşağı edilirken aile de değersizleşir.
- ⌘ Anne olmak kadını yıpratır. Onun yerine kendi her düzlemde, cinsel düzlemde bile kendi özerkliklerini ve özgürlüklerini öne sürerler. Freudyen bir bakışla kadın daha çok cinsel bir meta olarak görülür. Annelik gibi kutsal vasıf barı yerine dikkat çekici bir unsur olarak yer alır. Daha çok nesne olarak metinlerde yer alır ve geçici bir konum üstlenir.

☒ Kaynakça

- ☒ Çetinkaya, Ü. (2008). «Divan Edebiyatında Kadına Genel Bakış». Turkish Studies. S. 3/4. s. 279-334.
- ☒ Alay, O. (2015). «Türk Saz Şiirinde Erkek Şairlerin Bakış Açısıyla Kadın». Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. 8/41. s. 31-38.
- ☒ Özcan, T.-S. Oruç. (2020). «Cumhuriyet Dönemi (1923-1938) Türk Romanında Kadın İmgesi: Kafesin Ardından Kur(t)uluşa». S. 2. C. 30. s. 121-131.
- ☒ Kanter, B. (2009). Servet-i Fünûn Edebiyatı Romanlarında Aile, Kadın ve Çocuk, Doktora Tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.